

نقش نادر خط و نگارگری

مصطفی احواس

من این حروف نوشتم چنان که غیر ندانست
تو هم ز روی کرامت چنان بخوان که تو دانی
یکی ست ترکی و تازی در این معامله حافظ
حدیث عشق بیان کن بدان زبان که تو دانی

رشد آموزش هنر
۲۸
دوره پنجم / شماره چهار
تابستان ۱۳۸۷

۱. قطع کوچک کاغذ و هم‌رنگ کاغذ بودن نقش؛
 ۲. مرغوب نبودن جنس کاغذ. نقش‌ها فقط روی کاغذهای نازک و انعطاف‌پذیر قابل اجرا بودند.
 هنرمند خوش‌نویس، به دلیل خضوع و ملائمت در شخصیت و نیز سختی نقش حروف ریز بر کاغذ، از نوشتن نام خود و تاریخ صرف‌نظر می‌کرد و به ندرت هنرمند در زیر اثرش، نام خود را رقم می‌زده است.

آشنایی من با این هنر به‌طور اتفاقی در موزه‌ی هنرهای تزئینی رخ داد که در حال حاضر به اصفهان انتقال یافته است. در این موزه، یک قطعه خط ناخنی بدون رقم توجه مرا جلب کرد. از مسئول موزه در مورد این هنر سؤال کردم. ایشان فقط اطلاع داشت که خط ناخنی است و از عملکرد و تکنیک آن هیچ‌گونه اطلاعی نداشت. همین موضوع که این هنر با ناخن انجام می‌شده است، مرا به تفکر واداشت و با ممارست و تمرین بسیار، راهکار آن را یافتم. پس از آن با تحقیق و بررسی، نام خوش‌نویسان و نقاشان این هنر را که به دست فراموشی سپرده شده‌اند، با استناد به مجموعه‌ی «آثار و احوال خوش‌نویسان، اثر مرحوم دکتر مهدی بیانی یافتم. برخی از این هنرمندان عبارت‌اند از:

محمد فلاح آرائی، مشهور به «ارباب میرزا» که تا سال ۱۳۳۹ شمسی در قید حیات بود.

محمد حسین خوش‌نویس (سده‌ی سیزدهم هجری قمری). اثر دیده شده از وی، دسته گل زیبایی با رقم «کمترین محمد حسین ۱۲۹۹» است.

علی اکبر اصفهانی، از دراویش اصفهان. اثر و تصویر ناصرالدین شاه است که در یکی از مرقع‌های کتاب‌خانه‌ی کاخ موزه‌ی گلستان مضبوط است؛ با رقم علی اکبر. علویه خانم خطاط و نقاش ناخنی. آثار وی یک مرقع

هنرمند در خلوت خود شور و حالی دارد که زوایای هستی را رؤیت می‌کند و عینیت می‌بخشد و آن‌چه را که خالق عالم به او الهام می‌دهد، خلق می‌کند. در گذشته‌ی تاریخی، در نقاط گوناگون این مرز و بوم، هنرمندان با تمام توانایی خود آثار خارق‌العاده‌ای خلق کرده‌اند. اما به دلیل مشکلات اجتماعی، بعضی از این هنرها به مرور زمان فراموش و به انحطاط کشیده شده‌اند. از جمله آثار متعلق به اواسط دوره‌ی صفویه تا اواخر دوره‌ی قاجاریه، که در موزه‌های کشور و نزد مجموعه‌داران خصوصی به صورت محدود رؤیت شده‌اند، آثار هنری «خط و نقش ناخنی» است. این آثار توسط خوش‌نویسان به صورت تفننی پدید آمده‌اند. به این شکل که هنرمند، زمانی که وسایل خوش‌نویسی همراه نداشته است، برای مشق عملی خط به‌طور ابداعی با ناخن روی کاغذ نقش‌های زیبایی را که جلوه‌ی بی‌رنگ و برجسته‌ی هنر خوش‌نویسی بوده‌اند و هم‌چنین، جمله‌ها و ابیات کوتاه با معانی خاص و یا آیات قرآن و احادیث را به شکل زیبایی بر سطح کاغذ می‌آفریدند.

نحوه‌ی اجرا به این شکل بود که هنرمند، کاغذی را در قطع کوچک، در میان دو انگشت شست و بنصر (انگشت چهارم بعد از شست و در کنار انگشت کوچک دست) قرار می‌داد و با دست دیگر، کاغذ را بین دو ناخن می‌کشید و چرخش می‌داد. به این ترتیب، خطوطی که می‌باید نقش برجسته داشته باشند، در بین ناخن‌ها تحت فشار و کشش قرار می‌گرفتند و ظاهر می‌شدند. تعداد ناخن‌نگاران محدود بود و فقط به‌طور تفننی بروی کاغذ نقش ایجاد می‌کردند. این آثار به دلایل عدیده به مرور زمان از بین رفته‌اند و تعداد کمی از آن‌ها باقی مانده است. از جمله‌ی این دلایل می‌توان به دو مورد زیر اشاره کرد:

رشد آموزش هنر
 دوره پنجم / شماره چهار
 تابستان ۱۳۸۷

تصویر نور علیشاه با رقم «الماس» ۱۳۱۰ و دیگری تصویر مولای متقیان، علی (ع) با رقم «الماس» است. به دلیل بی‌رنگ بودن آثار و ملموس نبودن آن برای مخاطب، لازم دانستم این هنر به نوعی ظریف که به نقش ناخن لطمه‌ترند، احیا گردد. برای قابل رؤیت بودن آن نیز نقاشی و رنگ را به آن افزودم. به این شکل که خط و نقش ناخنی را، با ظرافت به شکل قابل ارائه و با حفظ سنت، به وسیله‌ی ناخن و سپس قلم و رنگ در قالب هنر سنتی ارائه می‌دهم. در خوش‌نویسی از فضاهاى منض خط برای اولین بار در کشور استفاده کرده‌ام و نقش‌های مناسبی را با محتوای خط ارائه می‌دهم. این کار در نهایت خط را به صورت خام (رنگ کاغذ) و برجسته جلوه‌گر می‌کند. نام این روش را «ناخن‌نگار» نامیده‌ام.

نوع دیگری از نقاشی ناخنی را نیز با حفظ معیارهای سنتی با عنوان «نقش ناخن» در نگارگری ارائه کرده‌ام که این نیز برای اولین بار در کشور ارائه می‌شود. به عبارت دیگر، نگارگری رنگی نقش برجسته روی کاغذ که در مجموع این هنر به صورت جدی مطرح و احیا شده است. حرکت‌های متفاوت خط که شامل کادربندی مناسب روی کاغذ است و سبب پلان‌بندی (صفحه) می‌شود، نیز به آن اضافه شده است. در این‌جا نیز همان‌طور که برای نوشتن یک اثر خوش‌نویسی به تراش قلم نیاز داریم، باید ناخن را کاملاً برای کار آماده

(خط و نگاره) است با رقم «علویه» ۱۳۱۲ «وهاب شیرازی». از آثار وی، زیارت عاشورا و لوله‌ی ادعیه با خط ناخنی و گل و مرغ است با رقم «خط حقیر فقیر وهاب سنی» ۱۲۵۷. معدوم، از نقاشان ناخنی عهد محمد شاه قاجار. از آثار او یک مرقع از خطوط نسخ، نستعلیق و شکسته تعلیق با همان شیوه است با رقم «حرره معدوم» ۱۲۵۰. مظفر علی بیگ، نگارگر خوش‌نویس. به نقل از مؤلف کتاب «آثار و احوال نقاشان قدیم»، یک نسخه عرف کریم‌است (پندنامه) به شیوه‌ی ناخنی و خط نستعلیق که اطراف هر صفحه، با گل‌های تزئینی ناخنی زینت داده شده است، با رقم «مظفر علی بیگ» ۱۲۸۹ هجری قمری. الماس، نقاش ناخنی عهد ناصری. از آثار وی، یکی

کنیم. لذا دیاگرام فرم ناخن را هم طراحی و ارائه کرده‌ام تا افرادی که به این هنر و اشاعه‌ی آن علاقه‌مند هستند، آن را فرا بگیرند.

نکته‌ی ظریف این که کاغذ باید با روش قدیم آهار مهره شود. نوع کاغذ هرچه نرم‌تر و صیقلی‌تر باشد، در مطلوبیت نقش تأثیر بیش‌تری دارد. هنرمند باید با اصول خوش‌نویسی کاملاً آشنایی داشته باشد و طراحی را نیز خوب بداند. با اشراف به آن‌ها و خلاقیت قادر خواهد بود، آثار خوب به صورت فی‌البداهه اجرا کند که اگر موفق شود، چشم‌نواز خواهد بود و جلوه‌ای از زیبایی را که خالق عالم در وجود هنرمند قرار داده است، عینیت خواهد بخشید.

باقی این گفته آید بی‌زبان

در دل آن‌کس که دارد نور جان

«مرداد ۱۳۸۶ شمسی، تهران»

رشد آموزش هنر
دوره پنجم / شماره چهار
تابستان ۱۳۸۷

